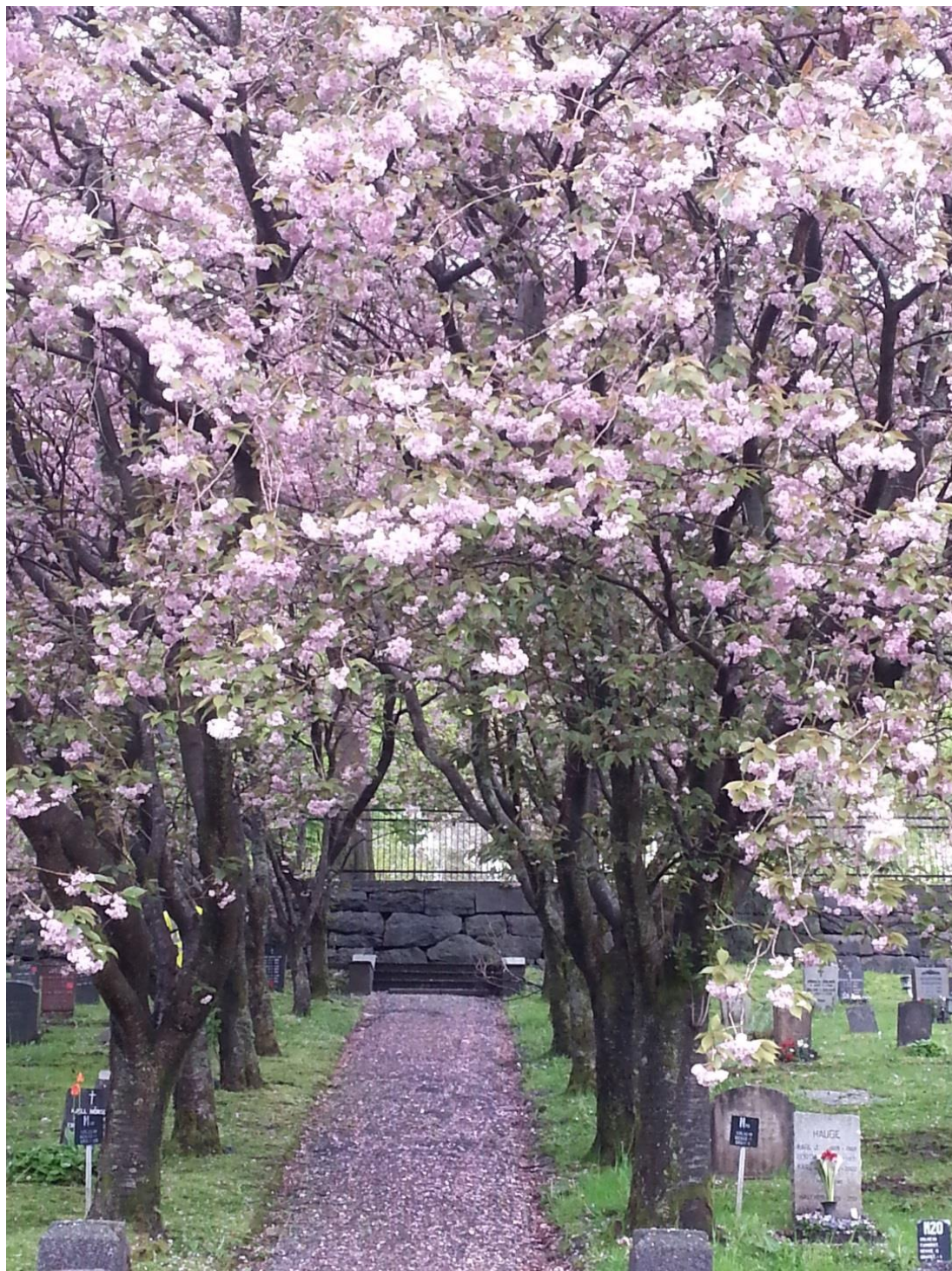


VERDIG GRAVFERD FOR ALLE

Gravferdsplan for Bergen kommune 2018 TIL 2028



INNHold

1.	BYRÅDENS FORORD	4
2.	PLANENS STATUS OG PROSESS	5
3.	GRAVFERDSFORVALTNING OG ROLLER	6
3.1.	Noen begreper	6
3.1.	Lover og forskrifter	6
3.2.	Myndighet og ansvar etter lov og forskrift	6
3.3.	Livssynsnøytralitet	7
3.4.	Andre samfunnshensyn	8
3.5.	De pårørendes roller og behov	8
3.6.	Varslet endringer i nasjonal politikk	8
4.	STATUS FOR GRAVFERD I BERGEN	9
4.1.	Brukerundersøkelser	9
4.1.	Kostnader og finansiering	9
4.2.	Historikk og prognoser	10
4.3.	Gravplassforvaltningen	11
4.4.	Møtepunkt med tros- og livssynssamfunn	11
4.5.	Bårerom	11
4.6.	Tidspunkt for gravferd	12
4.7.	Seremonirom	12
4.8.	Offentlige seremonirom	12
4.9.	Krematoriet	13
4.10.	Typer av graver	13
4.11.	Valgfri gravplass	13
4.12.	Dagens gravplasser	13
4.13.	Historiske gravplasser og gravminner	15
4.14.	Kapasitet på gravplassene i Bergen	15
4.15.	Behovet for nytt gravplassareal	16
4.16.	Kremasjon og urnegrav	18
4.17.	Kistegravlegging	18
4.18.	Andre seremonier og arrangementer	19
4.19.	Tilrettelagte gravfelt og nye gravskikker	19

4.20.	Standard på drift og vedlikehold	20
4.21.	Gravminnenes utforming	20
4.22.	Form og estetikk	21
4.23.	Beredskapsplan ved økt dødsfall	21
5.	MÅL OG TILTAK	22
5.1.	Overordnede politiske rammer	22
5.2.	Forholdet til Den Norske kirke og Bergen kirkelige fellesråd	22
5.3.	Forholdet til alle tros- og livssynssamfunn	22
5.4.	Nye former for gravferd	22
5.5.	Livssynsnøytrale seremonirom og anlegg	22
5.6.	Regionalt samarbeid	23
5.7.	Miljø- og andre samfunnshensyn	23
5.8.	Universell utforming	23
5.9.	Informasjon til befolkningen og til pårørende	23
5.10.	Adferd og ferdsel på gravplassene	24
5.11.	Rimelige alternativer	24
5.12.	Gravferd i kommunal regi	24
5.13.	Avgift	24
5.14.	Investeringer	25
5.15.	Estetiske rammer og kunst	25
5.16.	Beredskapsplan ved økt dødsfall	25
6.	KOSTNADER	26

1. BYRÅDENS FORORD

Gravferd berører oss alle.

Det er sårbart å være pårørende. Hva som er «rett» oppleves som viktig, og er både en ramme for, og en del av sorgarbeidet. Livssituasjonen er ikke preget av overskudd, og offentlig tilrettelegging må ta utgangspunkt i det.

Gravferd er et samspill mellom avdødes ønsker, de pårørendes bidrag, private leverandører og offentlige aktører. Et samspill som skal være sømløst i en tung tid. Bergen kommune og gravferdsforvaltningen har her et felles ansvar for å tilrettelegge for at innbyggerne opplever en verdig og god tjeneste.

Forventningene til gravferd er blitt mer sammensatt som følge av økende livssynsmangfold. Alle livssyn har sine riter, og uavhengig av hva man tror på, skal man oppleve gode rammer omkring gravleggingen eller kremasjonen. Det samme gjelder det økende antallet som ikke bekjenner seg til et livssyn. Uavhengig av tros- og livssyn er det dessuten mange som vil skape sine egne ritualer, eller som vil ha andre former for gravferd enn det tradisjonelle. Bergen kommune vil legge til rette for at flest mulig skal få gravferden de ønsker.

Gravferdspolitikk berører også andre politikkområder, blant annet klima, økologi og sikkerhet, og det estetiske ved store grøntanlegg midt i urbane strøk. Enkelte av våre anlegg har også antikvariske verdier. Alt dette er hensyn som er omfattet av denne planen.

Med denne planen vil Bergen kommune legge til rette for trygge og verdige gravferder i tråd med behovene i en moderne by. Det legges til rette for økt mangfold i gravferdsform i tråd med den enkeltes ønsker, samtidig som de offentlige roller tydeliggjøres.

Julie Andersland
Byråd for klima, kultur og næring
Bergen kommune

2. PLANENS STATUS OG PROSESS

Denne planen er en sektorplan vedtatt av Bergen bystyre.

Bergen bystyre vedtar tilskudd til gravferd og nivået for avgifter ved gravferd som en del av bybudsjettet årlig. Planen viser økonomien i ulike typer behov. Planen i seg selv utløser ikke bevilgninger, men er grunnlag for årlig vurdering i Bergen kommunes budsjettarbeid.

Planen skal sikre at gravferd i Bergen oppfyller lovkrav og legger til rette for at tjenestene som følger av offentlig ansvar har høy kvalitet, er økonomisk effektive og oppfyller behovene til et samfunn med økende livsynsmangfold.

Mange oppgaver innen gravferd er et privat ansvar, planen bygger på et tydelig skille mellom offentlige og private roller og tydeliggjør samspillet mellom disse.

Planen er utarbeidet av byrådsavdeling av klima, kultur og næring i samarbeid med gravplassforvaltningen i Bergen kirkelig fellesråd.

I arbeidet med planen har det vært dialog og møter med Gravferdsmyndigheten i Bergen, Gravferdsutvalget for Bergen, Bergen kirkelig fellesråd og Samarbeidsrådet for tros og livssynssamfunn. Tros- og livssynssamfunnene i Bergen ble invitert til et åpent drøftingsmøte. Planen var også ute til høring og det ble mottatt 15 høringssvar.

3. GRAVFERDSFORVALTNING OG ROLLER

Rettslig er gravferd summen av handlingene fra dødsfallet frem til kisten eller askeurnen er gravlagt. Gravferd blir også brukt i snevrere forstand om selve gravferdsseremonien.

Gravferdsloven krever at kremasjon eller gravlegging finner sted innen 10 virkedager etter dødsfall. Bak dette ligger hensynet til de pårørende om en avslutning, hensynet til verdighet og til forsvarlig oppbevaring av den døde. Dette forutsetter god kapasitet på tjenester.

Når en person dør er det aldri privat. Offentlige institusjoner og andre har roller, alt etter hvor og hvordan døden inntreffer. Det meste av tjenestene, og mye papirarbeid mot det offentlige, utføres av begravelsesbyrå eller det offentlige mens de pårørende er i sorg.

3.1. Noen begreper

Gravplassforvaltningen er et forvaltningsorgan med kompetanse etter gravferdsloven, med ansvar for gravplasser, kapell og krematorium. Gravplassforvaltningen har ikke ansvar for stell av den døde, kiste, transport og seremoni.

Noen begreper:

- Fri grav: Tildelt grav til kommunens innbyggere som rådes over uten avgift.
- Festegrav: Grav hvor det er inngått avtale om bruk mot betaling av avgift.
- Festegravsted (dobbelgrav): To enkle kistegraver som er festet sammen (9m²).
- Familiegravsted: Areal over 9m² som er festet. Festeavgift per kvadratmeter.
- Urnegrav: Grav til askeurne, med plass til fire urner.
- Kistegrav: Grav som er stor nok for kister.
- Fredningstid: Tidsrom fra siste gravlegging til graven kan gjenbrukes.
- Festetid: Den tid det inngås avtale om leie av en grav mot betaling av festeavgift.
- Fester: Den som står som part i festeavtale.
- Minnelund: Avsatt område på gravplassen for anonym gravlegging av urner.
- Navnet minnelund: Minnelund med navn på gravlagte på felles minnesmerke.

3.1. Lover og forskrifter

Vanlige privat- og offentligrettslige regler gjelder, bl.a. forvaltningsloven og offentleglova. De viktigste lover og forskrifter er:

- Gravferdsloven <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32>
- Kirkeloven <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-31>
- Vedtekter vedtatt av Bergen kirkelig fellesråd
<https://lovdata.no/dokument/OV/forskrift/2015-06-13-735>
- Politivedtekter i Bergen (ferdsel på gravplasser § 21)
<https://lovdata.no/dokument/PV/forskrift/1999-10-26-1110>

3.2. Myndighet og ansvar etter lov og forskrift

Gravferdslovens § 1 sier at gravlegging skal skje med respekt for avdødes religion eller livssyn, på offentlig gravplass eller gravplass anlagt av registrert trossamfunn i henhold til

egen tillatelse. Gravplassene eies av soknet, med mindre det er særskilt rettsgrunnlag. Festerett til grav må innehas av en fysisk person.

Kommunene i Norge har ansvar for utgifter til anlegg og drift av gravplasser (gravferdsloven § 3). Kommunen skal gi tilslutning til anlegg, utvidelse, nedleggelse eller vesentlig endring av gravplass (§ 4). Avgifter for kapell, kremasjon og feste fastsettes av kommunen (§ 21). Kommunen skal sørge for at det er nok regulert areal til gravplass. Loven krever gravreserver for 3 % av befolkningen. Kommunen ved helsefaglig myndighet skal kunne uttale seg om plan for gravplassen før vedtak fattes (gravferdsforskriften § 2).

Gravplassmyndigheten er livssynsnøytral og har ansvar for gravferdsforvaltningen. Gravferdsloven § 3 bestemmer at «Kirkelig fellesråd har ansvaret for at gravplasser og bygninger på gravplasser forvaltes med orden og verdighet og i samsvar med gjeldende bestemmelser. Utgifter til anlegg, drift og forvaltning av gravplasser utredes av kommunen etter budsjettforslag fra fellesrådet.». Tilsvarende står i kirkelovens § 14.

Bispedømmerådet godkjenner gravplassplan (gravferdslovens § 3), gir tillatelse til anlegg, utvidelse, nedleggelse eller annen vesentlig endring av gravplass, (§ 4), og godkjenner vedtekter etter § 21, og om anlegg er ferdig til bruk (forskriften § 6). Bispedømmerådet er klageinstans for enkeltvedtak fra fellesrådet (forskriften § 24).

Fylkesmannen har ansvar for saker om askespredning og private gravsteder (lovens § 20). Departementet gir tillatelse til anlegg eller vesentlig endring av krematorium (§ 4), og har tilsyn til utenlandske krigsgravene etter forskrift og internasjonale konvensjoner.

Det er en forskrift om transport, håndtering og emballering av lik samt gravferd fra 1998 og NS-EN 15017 Gravferdstjenester. NAV har tilskudd med egenandel til transport over 20 km.

Det er ikke regulert hvem som har ansvar for bårerom.

Gravferdslovens § 9 bestemmer at hvis det er uenighet om hvem som skal sørge for gravferd eller være ansvarlig for graven legges spørsmålet frem for kommunen. Hvis ingen sørger for gravferd skal bopelkommunen, eller kommunen der dødsfallet fant sted, besørge gravferd.

Ansvarlig for å holde graven i forskriftsmessig stand er eier av gravminnet. Dette vil som oftest være private som er i slekt med avdøde, men kan være juridiske personer.

3.3. Livssynsnøytralitet

Tradisjonen i Norge er at gravplasser og -kapeller brukes av alle. Gravplassforvaltningen er livssynsnøytral, og gravplassene har et livssynsåpent uttrykk. Det er opp til den enkelte å bringe et livssyn, og symboler, inn i seremonier og i utforming av grav, innen et generelt regelverk. Mangfoldet er økende.

Det etableres ikke ny felles religiøs utsmykning på gravanleggene. Det er gjenværende 7 utendørs og 4 innendørs kristen utsmykning som har historisk verdi.

3.4. Andre samfunnshensyn

Gravplassforvaltningen skal møte mennesker med respekt og verdighet. Saksbehandling og tjenester skal holde forsvarlig nivå og utøvelsen skal kunne etterprøves forvaltningsrettslig.

Rundt gravferden skal det være ro og ettertanke. Rammen omfatter bære- og seremonirom, krematorium og gravplasser med grøntareal og bygg, benker, veier og avfallsbehandling. God design, kunst, kulturminner og landskapsarkitektur er viktige rammer.

Gravplassene er arbeidsplasser og publikumsrom, der helse og sikkerhet vektlegges. Bl.a. er gravminner så tunge at de er en risiko om de velter. Løse minnegjenstander, som vaser, rullestein og utstyr, kan være en sikkerhetsrisiko i slåmaskiner. Humant materiale kan innebære en helserisiko. Gravplassene må oppfylle klima, driftstekniske og økonomiske krav.

3.5. De pårørendes roller og behov

De nærmeste etterlatte har rett til å gravlegge den døde. Unntaksvis er ansvaret kommunalt.

Gravferdsloven § 9. 1 åpner for at en kan bestemme hvem som skal sørge for gravferden mens en lever. Det må gjøres skriftlig og underskrives. Det finnes ikke et register for dette, så man bør underrette de berørte. En SSB undersøkelse fra 2013 viste at 54 % sa at andre skulle bestemme over gravferden, 37 % ville gjøre det selv og 9 % visste ikke.

Det er viktig for sorgarbeidet at pårørende deltar i det praktiske. De fleste er med på å velge tjenester og innhold i seremoni, bl.a. minneord, kistebæring og blomster. Avdøde stelles av pårørende, institusjon eller begravellesbyrå. Oppbevaring skjer vanligvis på bårerom.

De pårørende har behov for å få god, tilgjengelig og rettidig informasjon om tjenester, regler og priser, og må kunne nå forvaltningen med utdypende spørsmål. De pårørende skal kunne ta på seg det aller meste av gravferden selv, om de ønsker det.

Når Gravplassforvaltningen mottar krav starter prosessen mot gravlegging eller kremasjon. Gravplassforvaltningen gjør vedtak om hvilken grav som skal brukes, graver graven, tar imot kisten ved inngangen til gravplassen eller tar urnen til graven, ser til at gravlegging skjer og lukker graven. Etter at jorden har satt seg blir graven jevnet og tilsådd.

Når ansvarlig for graven, eller fester, søker om oppsetting av gravminne eller navneendring, gjøres vedtak om det av gravplassforvaltningen. Gravminnet står på gravplassen i 20 år eller mer, og eier av gravminnet har ansvar for å holde graven i hevd. Ved ny gravlegging i graven eller endringer i ansvarsforholdet på graven, gjøres saksbehandling opp mot gravregisteret.

3.6. Varslet endringer i nasjonal politikk

NOU 2014: 2 Lik og likskap foreslår endringer av gravferdsloven, bl.a. reduksjoner i avgiftene og liberaliseringer på gravpraksis.

I høringsutkast til ny trosamfunnslov høsten 2017 er det foreslått at bispedømmenes roller når det gjelder gravferd overføres til fylkesmennene og at det åpnes for at kommunene kan overta gravferdsforvaltningen. Reduksjoner i avgifter fra NOU 2014 er lagt til side.

4. STATUS FOR GRAVFERD I BERGEN

Bergen har en god gravferdstjeneste, hvor mangfoldet og forventninger øker.

4.1. Brukerundersøkelser

Våren 2017 ble en e-post med spørsmål sendt til 192 personer som var ansvarlig for en gravferd i 2.halvår 2016. 33 % svarte. Slike undersøkelser utføres seks måneder etter dødsfall for at pårørende skal ha fått sorgen noe på avstand. Generelt gis det gode tilbakemeldinger. Nedenfor er svarene fra 2017 med svar fra 2016 i parentes:

- 84% (84%) er fornøyd med informasjon om ansvar for gravferden
- 65% (55%) er fornøyd med informasjon om ansvar for en grav
- 82% (81%) opplevde saksbehandlingen som bra/veldig bra
- 95% (94%) opplevde at kapellet fremsto tilfredsstillende
- 75% (97%) opplevde uteområdet som tilfredsstillende
- 93% (84%) opplevde betjeningen ved gravferden som bra/veldig bra

4.1. Kostnader og finansiering

NAV's gravferdsstønad er behovsprøvd ut fra avdødes formue og inntekt, og er i 2017 maks kr 22 723. De fleste større begravelserbyrå opplyser på sine prislister at det kan lages en verdig seremoni innen en totalsum på ca. kr 20 000. Hvis ingen sørger for gravferd, har kommunen ansvar for kostnadene, men kan kreve dekning av boet eller NAV's gravferdsstønad. Båretransport dekkes av NAV, med en egenandel.

Seremonileder og -lokaler er det ofte tros- og livssynssamfunnene som tar seg av. Det er det enkelte samfunn som velger om, og hvor mye, de tar betalt. Alle kan leie kapellene til gravferdsforvaltningen. Leie dekker bare deler av utgiftene til drift, kapellvert og musiker. Solist, sangblad og blomster arrangeres og betales av de pårørende.

Utgifter gravplasser i Bergen i mill. kr.	2001	2011	2016
Tilskudd til drift fra Bergen kommune	18,4	23,7	35,1
Sum driftsutgifter	31,3	57,7	58,7
Tilskudd investeringer Bergen kommune		19,6	20,9
Sum investeringsutgifter	10,3	40,8	28,1
Totalt tilskudd Bergen kommune	18,4	43,3	56,1
Totale utgifter	41,6	98,5	86,8

Avgifter i Bergen	1996	2001	2006	2011	2016	2017
Avgift for bruk av kapell	515	750	895	950	1200	1300
Festeavgift for kistegraver	54	70	89	235	552	599
Reservert kistegrav	2500		3220	5100	11040	11980
Festeavgift for urnegraver	54	70	89	235	387	466
Avgift utenbys kremasjoner	1735	4000	3830	4250	4250	4250

Avgifter 2017 i Storbyene	Oslo	Bergen	Stavanger	Trondheim
Bruk av kapell innenbys/ utenbys		1300/2600	0/2500	0/4904
Festeavgift per år kistegrav	350	599	160	268
Avgift reservert kistegrav	7000	11980	1600/3200	5360
Festeavgift per år urnegrav	635	466	160	172
Avgift utenbys kremasjon	5300	4250	5300	5758

2016	Brukerbetaling per innb.	Utgifter til gravplass per innb.
Oslo	106	213
Stavanger	62	203
Bergen	45	191
Trondheim	73	221

De øvrige storbyer har høyere total brukerbetaling per innbygger, det kan reflektere flere avgifter og kostnader som belastes brukerne. Bergen har lavere kommunale utgifter til gravferd per innbygger enn de andre storbyer.

4.2. Historikk og prognoser

Noen tros- og livssynssamfunn har føringer for kistebegravelse eller kremasjon.

Historikk	1996	2006	2011	2016
Antall dødsfall i Bergen (SSB)	2098	2014	2092	1998
Gravlagte kister	754	1033	649	526
Gravlagte urner	1341	968	1375	1376
Totalt antall tildelte graver:	2095	2001	2024	1902
Ny kistegrav	657	664	570	454
Gjenbruksandel kister	11 %	36 %	12 %	14 %
Nye urnegraver	584	449	548	574
Gjenbruksandel urner	54 %	53 %	60 %	58 %
Gravlagt anonym minnelund	23	30	38	48
Gravlagt navnet minnelund			Nytt tilbud	15
Urne utlevert for askespredning		8	14	54
Kremasjonsandel	74 %	70 %	67 %	72 %
Nedsatte utenbys urner		64	81	83
Gravlagte utenbys kister		17	28	31
Seremonier i kapellene		904	788	666
Gravferd overlatt til kommunen			3	9

Dødsfallprognosen viser en forventet økning, i tillegg er moderne graver mer plasskrevende:

Prognose dødsfall i Bergen	2016	2020	2025	2030
Dødsfall	2019	2017	2082	2186

4.3. Gravplassforvaltningen

I Bergen var gravplassforvaltningen en del av kommunen frem til ny gravferdslov trådte i kraft 1.1.1997. Normalordningen i dag er at kirkelig fellesråd har gravplassforvaltningen.

Gravplassforvaltningen består av gravplassjef og åtte personer. De har publikumskontakt, bestillinger på kapell, krematorium og grav, gravarkiv, kremasjonsregister, saksbehandling, innkreving av avgifter og tilsyn med gravplassene. Fra 2016 er det Akasia AS som utfører de fleste tjenestene på gravplassene etter oppdrag fra fellesrådet.

Bergen kirkelig fellesråds verdi- og måldokument for gravplassforvaltningen sier at BKF vil:

- Gi bergenserne en verdig, tjenlig og fremtidsrettet gravplassforvaltning. Dette er vårt fremste mål og søkes nådd gjennom informasjon og veiledning til brukerne, tjenestene som leveres på gravplassene og standarden på gravplasser og kapell.
- Legge til rette for en fremtidsrettet forvaltning med grunnlag i vår etablerte kompetanse. Gjennom dialog med samarbeidspartnere vil vi legge til rette for et tjenestetilbud som skal speile livssynsmangfoldet i Bergen.
- Vil anlegge gravplasser der folk bor, ved viktige knutepunkt og i tilknytning til transportlinjene i byen, i tråd med kommunens planer og strategi for kollektivtrafikk og boligutbygging.
- At våre brukere velger selv gravferdsform og hvilken gravplass de ønsker å få tildelt grav, og dette er vår hovedprioritering.
- At gravplassene i Bergen skal være vakre og speile den viktige funksjon som anleggene har for brukerne og bymiljøet.
- At kapellene, krematoriet og bårerommene skal bidra til en verdig ramme rundt gravferden.

I 2005 ble det etablert elektronisk bestillingssystem for gravferder, kremasjonsregister og gravarkiv. 90 000 graver er ført inn per 2017, med løsningen skal være ferdig innen 2022. Saksbehandling er forbedret, publikum har fått lengre åpningstider og bedre nettsider, det er regelmessige utsendelser til eiere av graver og månedlig fakturering av festeavgifter. Graver slettes nå rutinemessig når ingen ønsker å beholde dem.

4.4. Møtepunkt med tros- og livssynssamfunn

Det inviteres til et årlig felles møte med tros- og livssynssamfunn, med varierende oppmøte. Det er også faste møtepunkter med Samarbeidsrådet for tros- og livssyn Bergen.

Det er etablert et gravplassutvalg i tråd med NOU 2014:2. Tre medlemmer er valgt av og blant fellesrådets medlemmer, herunder kommunens representant, og to fra tros- og livssynssamfunn virksomme i Bergen. Bergen Moské og Human-Etisk Forbund har de faste plassene i inneværende periode, og Den katolske kirke møter som første vara. Utvalget skal befare alle gravplasser, kapell og krematorium og være forberedende utvalg for fellesrådet.

Mange trossamfunn dekker flere kommuner, og regionalt samarbeid om graver ønskes.

4.5. Bårerom

Det er ikke regler om hvem som har ansvar for bårerom.

Bårerommet ved Møllendal er fra 2010 og har 57 plasser med kjøøl samt 8 med frys. Ved Solheim er det 18 og ved Øvsttun 27 plasser med kjøøl. Bårerommene brukes til krematoriet og til oppbevaring før og etter seremoni. De 36 kommunale sykehjemmene har vel 60 bårerom. Det er også bårerom ved sykehus og begravelsesbyråer. Det er behov for en vurdering av kapasitet og sikkerhetshensyn knyttet til bårerom.

Noen trossamfunn har vaskeseremoni som en del av gravferden. Bare Haukeland og Haraldsplass sykehus har lagt til rette for dette. Det er ventet at behovet vil øke.

4.6. Tidspunkt for gravferd

Ansvarlig for gravferden beslutter tidspunktet, begrenset oppad til 10 virkedager etter død (gravferdsloven § 12). Noen samfunn har ønsker om kort tid fra død til grav, andre lengre.

Gravlegging ved kiste kan skje straks etter dødsfall (gravferdslovens § 9). Dette vil i praksis forutsette kapasitet og tilbud hos begravelsesbyrå og tid hos gravferdsmyndighet. For kremasjon krever gravferdsloven § 10 at politiet varsles minst 3 virkedager før. Politiet kan kreve kremasjon utsatt dersom det er grunn til å tro at det vil bli besluttet sakkyndig likundersøkelse i medhold av straffeprosessloven § 228.

Gravferdsmyndigheten er innstilt på å imøtekomme ønskede tidspunkter hos publikum der det er mulig. Det vil være ansvarlig for gravferd som må etablere evt. andre leverandører.

4.7. Seremonirom

Det vanligste er å holde seremonien i egne eller leide lokaler som kirker, moskéer, Rikets sal, Grieghallen, o.l. Dekning av investering og drift av bygninger er en del av det generelle tilskudd til tros- og livssynssamfunn, som gis med lik sum per medlem. Hvor godt utrustet med lokaler et samfunn er vil bero på størrelse og egne prioriteringer.

4.8. Offentlige seremonirom

Det var nær 700 seremonier i de offentlige kapellene i 2016. Få gravferder trenger større plass enn det som er tilgjengelig.

Bergen har fire offentlige kapeller:

- Møllendal Store og Lille kapell er livssynsnøytrale med 150 og 50 sitteplasser, ca. 40 parkeringsplasser og 6 HC-plasser. Uteområdet trenger utbedringer.
- Øvsttun kapell har 80-100 sitteplasser og god kapasitet på parkering. Kapellet har kristen utsmykning. Det er behov for rehabilitering for 5 millioner i tillegg til uteområdet.
- Solheim kapell har 79 sitteplasser, med begrenset parkering. Rehabilitering er anslått til kr. 15 mill., pluss uteområdet. Ytterligere kostnader kreves for å gjenåpne kolumbariet som livssynsnøytralt rom, med et kristent rom i kapellet.
- Loddefjord kapell ble stengt i 2016, grunnet svært få seremonier.

Solheim og Øvsttun er tilgjengelig alle ukedager kl. 10 00 og 12 00, med 1½ time før seremoni og en time til seremoni. På Møllendal er det seks seremonier pr dag per ukedag, mellom kl. 9.30 og 14.30. Kapasiteten ved kapellene er stor, men det skjer at ønsket dag og

tidspunkt ikke kan oppfylles. Kapellene kan også leies til syninger eller bæreandakter. Ved Møllendal krematorium er det også et flerbruksrom til syninger, utlevering av aske mm.

4.9. Krematoriet

Bergen fikk i 1907 det første krematoriet i Norge. Bergen har en relativt høy andel kremasjon totalt, ca. 70 %, men lavere i Fana og Arna.

Det er ett krematorium i Bergen, med to ovner, som holder dagens miljøkrav. Det utføres knapt 2000 kremasjoner årlig, ca. 25 % disse er for andre kommuner. Kremasjon for andre kommuner gjør at kostnadene per kremasjon blir lavere. Kapasiteten er 2000 kremasjoner i året innen vanlig arbeidstid, men kan utvides til 3000 med skiftordning. Levetiden på ovnene er 18-20 år fra 2010, med dagens antall kremasjoner. Fasilitetene er trange ute og inne.

Publikum kan være til stede ved kremasjoner, men fordi lokalene ikke er tilrettelagt må antallet begrenses. Ønske om å være tilstede ved kremasjon er økende. Dette gjelder ikke bare hinduistisk gravferd der det er teologisk begrunnet, men også ved andre gravferder.

Kremasjon for Bergens innbyggere er uten kostnad for pårørende eller boet. Det betales avgift ved kremasjoner fra andre kommuner. Noen andre kommuner dekker kostnaden som et tilbud til sine innbyggere og for å begrense eget arealbruk.

4.10. Typer av graver

I Bergen i dag kan man velge mellom vanlig urnegrav, urnegrav i anonym minnelund eller i navnet minnelund og kistegrav. Det er mulig å reservere en grav for urne i navnet minnelund og det gis tilbud om festegraver til kister på fire gravplasser i kommunen.

De fleste pårørende ønsker videreføring av kjente former, selv om utviklingen går i retning av flere former og at enkelte ønsker å bryte med tradisjonene. Loven krever tilrettelegging for religion eller livssyn, men det tas også hensyn til individuelle ønsker.

Det finnes graver tilrettelagt for noen tros- og livssynssamfunn. Det er også etablert urnegraver i navnete minnelunder på flere gravplasser. Det foreligger lovforslag, som ikke er vedtatt, om askespredning på egnet område på gravplassen samt om kolumbarium. Kolumbarium er en vegg eller bygning med nisjer for urner.

4.11. Valgfri gravplass

Bergensere kan i dag fritt velge hvor en vil ha grav. Unntaket er Biskopshavn og Slettebakken kirkegårder der en grunnet plassmangel må bo i soknet for å få plass. De tradisjonelle formene skal være tilgjengelige der det er mulig, i tillegg til at det blir lagt vekt på å tilrettelegge for nye og alternative gravleggingsformer.

Gravferdsloven fra 1997 begrenser flytting av gravlagte. Flytting av urner blir tillatt i noen grad, flytting av kiste blir praktisk talt ikke gjort i dag. Skikkene er annerledes i andre land og norske regler kan oppleves som vanskelige av enkelte.

4.12. Dagens gravplasser

Gravplassforvaltningen har 27 gravplasser.

Det er 6 historiske gravplasser som ikke får nye graver: Mariakirkegården (anlagt på 1100-tallet), Domkirkegården (ca. 1180), Korskirkegården (ca. 1180), Nykirkegården (1200-tallet), St. Jakob kirkegård (1629) og Assistentkirkegården (1838).

Gravplasser i drift, og fordelingen av byens totalt 93 110 graver:

Arna kirkegård	Anlagt 1865. 9 dekar. 2 130 graver.
Biskopshavn kirkegård	Anlagt 1967 og utvidet i 1992. 1,5 dekar. Kun urner. 913 graver.
Bønnes kirkegård	Anlagt 2001. 23 dekar. Mulighet for festegravsted. 1 284 graver
Eidsvåg gravplass	Anlagt 1939, utvidet 1968 og 1991. 23 dekar. 1 348 graver.
Fana kirkegård	Anlagt ca. 1150, siste utvidelse i 1980. 50 dekar. Mulighet for festegravsted. 6 460 graver.
Fyllingsdalen gravplass	Anlagt 1983. 42 dekar. 4 227 graver.
Gravdalspollen gravplass	Anlagt 1957. 17,8 dekar. 2 413 graver.
Loddefjord gravplass	Anlagt 1897, 32 dekar. Mulighet for festegravsted. 4 416 graver
Midttun kirkegård	Anlagt 1857, utvidet i 1878 og 1888. 8,4 dekar. 1 038 graver.
Mjeldheim gravplass	Anlagt 1975. 18,7 dekar. Mulighet festegravsted. 2 996 graver
Møllendal gravplass	Anlagt 1874, flere senere utvidelser. 135 dekar. 28 180 graver.
Nygård kirkegård	Anlagt 1876, 21 dekar. 3561 graver.
Salhus kirkegård	Anlagt 1916, utvidet i 1954 og 1987. 5 dekar. 964 graver.
Slettebakken kirkegård	Anlagt 1974. 2,6 dekar. Kun urner. 860 graver.
Solheim gravplass	Anlagt 1916, flere utvidelser. 117,5 dekar. 14 986 graver.
Storetveit kirkegård	Anlagt 1954. 10 dekar. Kun urner. 1 988 graver.
Takvam kirkegård	Anlagt 1912, flere senere utvidelser. 4,6 dekar. 848 graver.
Øvsttun gravplass	Anlagt 1921, siste utvidelse i 2014. 31 dekar. 6 324 graver.
Årstad gamle gravplass	Se Møllendal. 631 graver.
Årstad nye gravplass	Se Møllendal. 1 410 graver
Åsane kirkegård	Anlagt 1900, siste utvidelse i 2014. 31 dekar. 6 133 graver.

Møllendal på 135 daa er byens største og mest brukte gravplass. Det er regulert en liten utvidelse med tilstøtende areal som disponeres av BIR. Møllendal har flere utfordringer: Gravene må omreguleres for å gi plass til nye gravlegginger. Smijerns-gjerder med støpejerns-søyler, et stort veinett og en vakker lindeallé fra 1814 trenger rehabilitering. Graver er presset av urbaniseringen og Haukeland sykehus, utvidelse av Haukelandsveien og en uavklart privat veirett. Det går en offentlig vei gjennom gravplassen som ønskes endret til intern vei. Arealene rundt Møllendal er i transformasjon og gravplassen blir ventelig enda mer verdifull som seremonisted, historisk dokumentasjon og som en del av grøntstrukturen.

Solheim gravplass er på 117,5 daa. Et fredet kolumbarium (rom for utstilling av urner med aske) er stengt. I dag er kolumbarier ulovlig i Norge, men ved endret lovgivning kan det bli ett verdifullt tilbud. Solheim har tyske, sovjetiske og norske krigsgraver, og æreskirkegård. Grøntstrukturen er viktig, med mange vakre trær, alléer og hekker. Gjerde og mur trenger rehabilitering. Inn- og utkjørselen til Fjøsangerveien er trafikkfarlig. De fleste feltene må omreguleres for å kunne brukes igjen, og svært mange må også terraseres for å gi verdige graver og tilstrekkelig sikkerhet for driften.

De øvrige 17 gravplassene i Bergen har alle det til felles at det ikke er areal til overs og det er heller ikke grunn til at de skal gå ut av bruk.

4.13. Historiske gravplasser og gravminner

Kirkegårdene til Korskirken, Mariakirken, Nykirken og Domkirken er del av middelalderkirkenes anlegg. St. Jacob kirkegård og nordlige hjørnet av Assistentkirkegården har fredet grunn. Gravminnene har en bevaringsplan fra 1983. I 2005 ble fem av gravplassene rehabilitert, Mariakirkegården ble oppgradert i 2015. Gravene tildeles ikke på nytt. Noen graver på St. Jacobs og Assistentkirkegården er i privat eie og kan brukes til urner.

På gravplassene fra 1850 til 1930 tallet finnes større familiegravsteder med gravminner. Mange har antikvarisk verdi. Gravplassmyndigheten kan overlate familiegravstedet til ny fester, da overtas hele gravstedet inkludert utstyret på gravstedet. Ca. 200 gravminner er vedtatt bevart, de fleste på Møllendal. Dette omfatter norske krigsgraver, graver der den gravlagte sin personalhistorie er vesentlig, eller fordi gravminnet har en særlig kulturhistorisk verdi. Det har ikke vært ressurser til å etablere bevaringsplan etter gravferdsloven § 27.

Æreskirkegården for de Norske falne på Solheim ble rehabilitert i 2009/2010. En minnelund for de 61 elevene som omkom under bombingene av Holen skole ble etablert i 2011. De utenlandske krigsgravene på Arna, Gravdalspollen, Møllendal, Solheim og Åsane utgjør kulturminner underlagt internasjonale konvensjoner.

Det finnes noe kunst på private graver. To kunstverk er knyttet til kapellene i Møllendal.

4.14. Kapasitet på gravplassene i Bergen

Det er 21 gravplasser i Bergen i aktiv bruk. Bergen har fritt valg av gravplass. Vel halvparten av gravleggingene skjer i graver som familien alt har.

Når gravfelt gjøres i stand til ny bruk går det bort en del graver fordi dagens krav fordrer større plass. Bruk av eksisterende graver gir arealøkonomisk gevinst, men krever investeringer. Det må bl.a. masse utskiftes for å sikre nedbrytning. Anleggsarbeid på gravplass med aktive graver krever hensyn som kan koste mer enn en ny gravplass.

Generelt er det nok areal til gravplass i de ulike gravplassområdene i Bergen, men det er behov for investeringer de fleste steder, i hovedsak til omregulering, masseutskiftning og utvidelser. Større tiltak er utvidelse av Fana kirkegård, Åsane kirkegård, Mjeldheim gravplass og Fyllingsdalen kirkegård og nyanlegg i Tennebekk. Publikum har preferanser ved valg av gravplass, og kapasiteten er ulikt fordelt. Bergen er delt i gravplassområder som følgende:

GRAVPLASS:	Gravplass:	Tomt for urnegraver	Tomt for kistegraver
ARNA	Arna	Etter 2028	2020
	Mjeldheim	Etter 2028	2028
	Totalt:	Behov for kistegraver på nytt areal ca. 2028. Nytt areal erverves på Mjeldheim i 2017.	
BERGEN SENTRUM	Biskopshavn	Ingen nye graver	
	Møllendal	2018	2019

	Slettebakken	Ingen nye graver. Mulig navnet minnelund	
	Solheim	2019	2028
	Storetveit	Ingen nye graver etter 2020. Navnet minnelund 2018	
	Årstad gamle	Ingen nye graver. Mulighet for rehabilitering	
	Årstad nye	Etter 2018 mulig minnelund.	
	Totalt:	Nok areal, På Møllendal og Solheim vil investeringer gi nye graver langt utover 2028. Ønskelig med navnete minnelunder på alle gravplasser.	
BERGEN VEST	Gravdalspollen	2022	2019
	Loddefjord	2019	2022
	Nygård	2019	2027
	Tennebekk	Under regulering, bygges på slutten av perioden.	
	Totalt:	Mange graver til gjenbruk må utbedres. Nok areal. Loddefjord har svært dårlig jordsmonn. Ønskelig med navnete minnelunder i Loddefjord og på Nygård	
BØNES	Bønes	Etter 2028	Etter 2028
	Totalt:	Behovet er dekket i perioden.	
FANA	Fana	2020. Navnet minnelund lenger	2019
	Søreide	Regulert. Utbygging etter 2028	Etter 2028
	Ytrebygda	Areal i KPA. Utbygging etter 2028	Etter 2028
	Totalt:	Fana kirkegård er hovedgravplass og fylles opp. Behov for nytt areal i KPA, og å utbedre grunn.	
FYLLINGSDAL EN	Fyllingsdalen	2022. Navnet minnelund lenger	2022
	Totalt:	Må ha klar nye graver i 2022. Tilgjengelig areal.	
TAKVAM	Takvam	Etter 2028	Etter 2028
	Totalt:	Graver tilgjengelig utover planperioden	
ØVSTTUN	Øvsttun	2021	2023
	Midttun	Ingen nye graver	Ingen nye graver
	Totalt:	Mange graver til gjenbruk må utbedres. Øvsttun er hovedgravplass. Etter 2023/2021 er det kun gjenbruksgraver og behov for å bygge regulert areal.	
ÅSANE	Eidsvåg	2018	Etter 2028
	Salhus	2018	2028
	Åsane	2020/Navnet minnelund lenger	2020
	Totalt:	Mange graver til gjenbruk, må utbedres før bruk. Nye Åsane kirkegård Antveit må stå klar i 2020	

4.15. Behovet for nytt gravplassareal

Det er lovbestemt krav om 3 % gravreserver. Etter å ha ligget nede på 2,9 % er reserven i Bergen nå på 3,3 %. Økende befolkning innebærer behov for ytterligere kapasitet utover gjenbruk av graver.

Beregning av behov tar utgangspunkt i antall graver tilgjengelig i dag, hvor mye areal som kan brukes på nytt og hvor mye nytt areal som er tilgjengelig. Praksis er at en gravlegger på ett og ett felt om gangen slik at en kan rydde større felt om gangen. Totalbehovet er:

År	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028
Behov nye graver	2100	2100	2100	5000	4200	3000	1000	1000	1000	1050	1100

Frem til 2022 dekkes behovet ved rehabilitering, gjenbruk og navnet minnelund. Gravplasser i Åsane forutsettes utvidet med 2500 graver i 2021, i Fana med 1900 graver i 2022 og i Fyllingsdalen i 2023.

Det er regulerte arealer for utvidelse av eksisterende og nye gravplasser flere steder:

Sted	Utvidelser eller ny	Planstatus
Fyllingsdalen	Utvidelse	Regulert
Møllendal	Utvidelse	Regulert
Åsane (Antveit)	Utvidelse	Regulert
Åsane	Utvidelse	Avsatt i KDP og i utkast til KPA
Loddefjord	Utvidelse	Regulert
Øvsttun	Utvidelse	Regulert
Bønes	Utvidelse	Regulert
Storetveit	Utvidelse	Regulert
Søreide	Ny	Regulert
Fana	Utvidelse	Avsatt i utkast til KPA
Mjeldheim	Utvidelse	Avsatt i KDP, under regulering
Tennebekk	Ny	Avsatt i KPA, under regulering
Haukås	Ny	Avsatt i utkast til KPA
Ytrebygda	Ny	Avsatt i KDP

Ønsket utbygging av gravplasser i Bergen 2018 – 2028					
Prosjekt	Behov	Størrelse	Planstatus	Kostnad	Ferdig
Åsane Antveit gravplass	Nytt behov for graver i 2021	25 daa totalt 10 daa graver	Ferdig regulert. BKF eier arealet	50 mill.	2021
Fana kirkegård Utvidelse	Gjenbruk gir 2022 graver. Alt. Rehabilitering	20 daa totalt 10 daa graver	I forslaget til KPA. Må reguleres og erverves	40 mill- Alt.20 mill.	2022
Fyllingsdalen utvidelse	Nytt behov for graver 2024	18 daa totalt 16 daa graver	Regulert. Kommunalt areal	36 mill.	2023
Tennebekk gravplass	Nytt behov for graver i 2026	53 daa totalt 38 daa graver	Under regulering. Kommunalt areal	106 mil.	2026
Mjeldheim utvidelse	Nytt behov for graver 2030	16 daa totalt 12 daa graver	Må reguleres og delvis erverves	32 mill.	2028
Sum – utbygging gravareal				264 mill.	

Gravplassmyndighetens ønskede innfasing av nye større investeringsprosjekter:

År	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	SUM
Arntveit gravplass	10	20	20								50
Fana kirkegård			6	14	20						40

Fyllingsdalen gravpl.				16	10	10					36
Tennebekk gravplass						20	30	30	26		106
Mjeldheim gravplass									4	28	32
SUM	10	20	26	30	30	30	30	30	30	28	

4.16. Kremasjon og urnegrav

Kremasjon med urnenedsettelse øker, og i Bergen kremeres i dag 72 % av de døde. Urnen er av organisk materiale og brytes ned innen 20 år.

Urnededsettelsen krever ikke egen seremoni, men det er anledning til det. Det er vanlig at nærmeste familie er med, men urnen kan settes ned uten slik tilstedeværelse. 88 % av urnene er nedsatt de første 3 månedene etter døden. Det settes ned i snitt 25 urner per uke, kapasiteten er det dobbelte. De ulike gravplassene har nedsettelse på bestemte dager, men man søker å imøtekomme andre dager. Det er mulig å ha nedsettelse direkte etter seremoni i kapellet. Fleksibiliteten for tidspunkt er kanskje viktigere for pårørende enn ved begravelse fordi urnenedsettelsen ikke gir samme aksept for å ta fri fra arbeid som bisettelse.

En urnegrav er i dag på 2,25 m² og har plass for fire urner. Eldre graver kan være mindre. En urnegrav er gratis de første 20 år og nye gravlegginger kan skje i de tre ledige plassene. Den kostnadsfrie perioden forlenges for hver urne som settes ned i graven, så lenge graven ikke er blitt en festet grav. Graven kan beholdes i 60 år etter siste gravlegging, og lenger etter søknad. Det betales festeavgift for å beholde graven så lenge noen ønsker å ta vare på den.

Det er tilbud om anonyme urnegraver på Møllendal, i Loddefjord, Fyllingsdalen og Åsane. Pårørende kan ikke være tilstede ved urnenedsettelsen og beliggenheten av graven er bare kjent for gravplassmyndigheten. 43 urner ble gravlagt anonymt i 2016, og antallet stiger.

Navnet minnelund er arealøkonomisk heldig. Hver urne får en grav på 50x50cm i et gravfelt og navnet kommer på felles minnesmerke. Gravplassforvaltningen har ansvar for vedlikehold og beplantning. Det betales for gravens andel av vedlikehold, men ikke for minnesmerket. Etter 20 år gis det tilbud om å betale festeavgift hvis en ønsker å beholde grav og navneskilt lenger. Ved første gravlegging gis det anledning til å reservere grav. Det planlegges navnet minnelund på alle gravplasser som er i aktiv bruk i dag.

4.17. Kistegravlegging

Det vanlige er at de som deltar i seremonien følger kisten til graven med seremonileder, og at det er ytterligere handlinger ved graven. Det er krav til at kisten skal være i et materiale som blir til jord. Representant fra gravplassforvaltningen følger kisten til graven.

Kistegravferder kan det bestilles med start til kl.12.30. Det kan være gravferder på fire gravplasser samtidig, med en beredskap for å øke til fem. Det betyr maks. åtte gravferder pr dag, og 500 – 700 kistegravferder årlig med 10 – 14 i uken. Gravferdsforskriften krever at en representant fra gravplassforvaltningen er til stede. Kapasiteten er god men det kan i perioder bli utfordringer å oppfylle alle ønskede gravferdstidspunkt.

En moderne kistegrav er 1,5 x 3 m, så de fleste eksisterende graver er for små ved gjenbruk. En kistegrav i Bergen er gratis de første 25 årene, 5 år lenger enn lovens krav på grunn av jordsmonnet i Bergen. Dersom det er mer enn grove knokler og kisterester i graven kan den ikke brukes på ny. Etter de 25 årene gis det adgang til å beholde graven i inntil 60 år, og lenger etter søknad. Det må da betales festeavgift.

Loven gir ikke anledning til å reservere alminnelig grav før det foreligger dødsfall. På fire av Bergens gravplasser kan en feste (reservere) grav ved siden av graven som først tas i bruk - et festegravsted hvor to enkle graver er festet sammen. I dag tilbys festegravsteder på kirkegårdene på Bønes, Fana, Loddefjord og Mjeldheim. Gravformen er arealkrevende, en reserverer areal til senere bruk, og mange festegraver blir ikke brukt.

4.18. Andre seremonier og arrangementer

I noen tilfeller ønskes det ikke seremoni og gravlegging skjer ved oppmøte på graven eller til urnenedsettelsen. Ved disse alternativene kan det være med seremonileder, men det er vanligst at det er en stille handling ved hjelp av de som har ansvar for gravleggingen.

Det er mange private minnemarkeringer på gravplassene i løpet av året, som det er viktig å legge til rette for. På Allehelgensdag er det stor aktivitet på gravplassene og kapellene. Den katolske kirke har også vandringer på Møllendal, Den russisk-ortodokse kirken gudstjeneste på det sovjetiske krigsgravfeltet på Gravdalspollen 9.mai. Gravplassforvaltningen arrangerer årlig åpen dag i april på Møllendal. Det er ønskelig å utvide med å etablere kulturvandring.

4.19. Tilrettelagte gravfelt og nye gravskikker

Gravplassforvaltning tilrettelegger for individuelle preferanser, kultur, tro og livssyn, innen rammen av lovverk.

Det første muslimske gravfeltet ble etablert i 1993. 15 - 16 graver brukes i året. Gravene er orientert mot Mekka. Muslimer planter gjerne blomster over hele graven, beplantningen er viktigst i et par år etter gravlegging, deretter er det mindre betydning i å besøke graven. Tendensen er at muslimer tar etter norsk skikk med gravminne i stein.

Det ble satt av graver til St. Nikolai Ortodokse kirke i Åsane i 2003. Flere trossamfunn har vist interesse for egne gravfelt, bl.a. Åsatrufellesskapet Bifrost. Gravplassmyndigheten har en dialog med samfunnene om dette. Enkelte samfunn som ønsker å ha tilrettelagte graver i bynære strøk har bedt om å få det på Solheim gravplass.

Ansatte har utviklet forståelse og respekt for de ulike samfunns tradisjoner ved gravlegging. Det er etterlyst mer opplæring, som skal gi medarbeiderne trygghet og økt kunnskap. I dag er det i første rekke begravelsesbyråene som formidler behovene til gravplassforvaltningen.

Lovgivning tillater ikke kolumbarier (urnehaller) eller spredning av aske på gravplassene, noe som er vanlig ellers i Europa. Det er økende interesse for gravlegging knyttet til naturen, med reduserte ressurser til utstyr og ønske om et annet innhold. Askespredning på sjøen eller for vinden er økende. 34 urner ble utlevert for askespredning i 2016. Krematoriet utleverer urnen til den som sørger for gravferden, og spredning skal være gjennomført ett år etter gravlegging, og etter vilkårene i fylkesmannens tillatelse. Den nye gravplassen i

Tennebekk kan være et område der gravplass og natur spiller på lag. F.eks. arrangerer trossamfunnet Bifrost gravøl i naturen, noe som kan være aktuelt her.

4.20. Standard på drift og vedlikehold

Gravplassanleggene er på 630 daa, med varierende kvaliteter og et etterslep på vedlikehold. Behovet for rehabilitering er forsiktig anslått til kr. 43 mill., med vann og avløp, omramming og veier i hovedfokus. Det vil foreligge nye tilstandsanalyser i 2019.

Anleggene er utsatt for endringer i klima. Overflatevann og endret nedbørintensitet og mengde skaper utfordringer, bl.a. vann i og ved graver ved gravlegging, og sølete omgivelser hvor det er vanskelig å få etablert plenflate og blomsterbed. Jordmasser må skiftes til en type med større dreneringsevne. Det investeres årlig i masseutskifting av gravfelt.

Jordsmonn er den største enkeltutfordringen på grunn av manglende nedbryting. Dette skyldes myrjord eller leire, og bruk av plast eller påkledning i kisten. Forskriftene ble endret i 2012, ved at kravet til overdekking ble redusert fra 1 meter til 80 cm. Dette løser problemet ved gjenbruk av den enkelte grav, men ikke totalsituasjonen på gravfeltene. Bergen deltar i et forskningsprosjekt om jordsmonn, og det vektlegges å informere begravelserbyrå og helsepersonell om utfordringen om påkledning av avdøde og øvrig innhold i kisten.

Vedlikehold av gravplassene skal som hovedregel følge norsk standard når det gjelder kvalitet og intervall. Det skal også foreligge beskjæringsplan for busker, kantstikking, oppmerking av parkering og maling. Rutinene med vedlikehold av gravregisteret fra 2005 har gitt økt sletting av graver.

Det utarbeides en treplan som skal være ferdig i 2018, for å dokumentere verdiene og behov for vedlikehold og sikkerhet. Plen skal være mellom 6 og 12 cm høyt, og klippes 10 ganger i året. Annenhver klipperunde utføres i tillegg kantklipp og blåsing av bed. Klimaendringene ser ut til å kreve en ekstra runde med slått.

Det er økte mengder med avfall, særlig om våren. De siste fire årene har ikke gravene blitt ryddet hver vår grunnet kostnader og at det å fjerne kranser er inngrep på privat område.

Det er økt lufting av hunder på gravplassene, med økt tendens i at det legges igjen avføring fra hund. I økende grad parkerer og snur publikum biler på gravfeltene tett på gravminner. Løsningen krever etablering av automatiske porter.

4.21. Gravminnenes utforming

Gravminnene er i privat eie, og eier bestemmer utforming innen et regelverk. Gravminnet må godkjennes av gravplassforvaltningen. Eier må vedlikeholde gravminnet.

Regelverket har bestemmelser for størrelser og utforming av gravminner og beplantning. Regelverket bygger delvis på estetiske normer, og delvis på sikkerhets- og arbeidskrav. Tradisjonen er et gravminne med navn og data, et kort minneord og et blomsterbed foran.

Noe av det pårørende legger på graven skaper utfordringer for driften. Elementer står utsatt til for skade av f.eks. gressklipper. Løse gjenstander utgjør en fare om de kommer inn i

slåmaskiner og blir slynget ut mot mennesker. Det tar også lenger tid å slå gresset med mange små hinder. Det gis informasjon om dette på nett, ved dødsfall og ved kampanjer.

4.22. Form og estetikk

Gravplassene i Bergen er nøkterne anlegg fra 1970 til -90 tallet eller historiske gravplasser. Alle har behov for rehabilitering og mer universell utforming. Trær som ble plantet for over 100 år siden gir grønne verdier, men sikkerheten til publikum har gitt økt behov for trepleie.

På 1950 tallet ble det vanlig med enkeltgraver, preget av likhetskrav og krav om driftsøkonomi. De eldre gravene er også noe for små etter dagens behov, gamle gravfelt kan være for grunne og overflaten er ofte ujevn. De siste tiår går utvikling mot mer individuelt uttrykk for sorg og savn, bl.a. lys, tekster og pyntegjenstander. Graven brukes mer i sorgbearbeidelsen, og flere vil ha et annet uttrykk enn det vanlige, i tillegg til at livssynskravene er blitt mer varierte.

Med dagens HMS-krav til trygge og lite belastende arbeidssituasjoner er man avhengig av at gravplassene tilpasses bruk av maskiner. I så måte passer den konforme plen-gravplassen som har vært normen i etterkrigstiden godt. Ulempen med maskinene er støyen og størrelsen samt det å sikre adkomsten både inn på gravplassen og frem til den enkelte grav.

4.23. Beredskapsplan ved økt dødsfall

Det er nødvendig med kapasitet til lengre tids overdødelighet i befolkningen. I den overordnede risiko- og sårbarhetsanalysen BergenROS 2014 vurderes f.eks. pandemi som meget sannsynlig, med et gjentakintervall på mellom 1 og 10 år og forventet 20-30 % forhøyning av årlig mortalitet. En handlingsplan/ beredskapsplan for pandemi i Bergen forventes startet i 2018, under ledelse av kommunens smittevernoverlege. Gravferdsbehov vurderes innpasset i arbeidet.

Enkelthendelser med stort antall døde vil i en periode kunne gi overskredet kapasitet, særlig i bårerom. Ekstrakapasitet må etableres gjennom avtaler om bruk av andre bårerplasser eller med midlertidige løsninger, f.eks. vil bruk av kjølecontainer/ kjølebil ved Møllendal og Øvsttun kapeller fordre plass og utlegg av strøm. Levninger med allmennfarlig egenskap kan omfatte særskilt smittefarlige eller andre egenskaper som er allmennfarlige (radioaktivitet). Dette vil kreve omfattende koordinasjon med andre offentlige myndigheter.

Det tas sikte på en forenklet prosess for beredskapsplanlegging av gravferdsordningen i kommunen, med tanke på de overstående punktene. Seksjon for samfunnssikkerhet og beredskap vil kunne bistå med utarbeidelse av en slik plan.

5. MÅL OG TILTAK

5.1. Overordnede politiske rammer

Gravferd i Bergen kommune skal oppfylle følgende grunnleggende verdier:

1. En nøytral gravforvaltning som åpner for de variasjoner og livssyn brukerne ønsker.
2. Miljøvennlige løsninger.
3. Tilgjengelighet og nærhet for brukerne, med annen hensynsfull bruk av gravplassene.

5.2. Forholdet til Den Norske kirke og Bergen kirkelige fellesråd

Bergen kirkelig fellesråd gjør en god jobb som gravferdsmyndighet.

1. Bergen kommune ønsker fortsatt at Bergen kirkelig fellesråd skal være gravferdsmyndighet i Bergen.
2. Virksomheten skal organiseres slik at det vil være enkelt å skille gravferdsmyndigheten fra fellesrådet dersom samfunnsutviklingen gjør det naturlig.
3. Bergen kommune ønsker at gravferd skilles fra bispedømmenes myndighet.

5.3. Forholdet til alle tros- og livssynssamfunn

Den er i dag god kontakt mellom gravferdsmyndigheten og tros- og livssynssamfunn. Dette skal videreutvikles:

1. Det skal være tett dialog mellom gravferdsmyndigheten og alle tros- og livssynssamfunn som ønsker det, innenfor rammene av den kommunale politikken.
2. Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn i Bergen bør få plass i gravferdsutvalget for Bergen på vegne av samfunn som ikke er direkte representert.
3. Alle samfunn skal kunne innvie gravplasser etter eget ønske.

5.4. Nye former for gravferd

Det er ønskelig med bredere utvalg av gravferdstyper, som både omfatter tros- og livssynssamfunns ønsker, og ønskene til de som ikke er medlem av et samfunn.

1. Der det er mulig innenfor rammen av lovverket og det praktisk mulige skal det legges til rette for trossamfunnenes og den enkeltes gravferds ønsker.
2. Bergen kommune ønsker enkle muligheter for spredning av aske til sjøs og i naturen, gjenetablering av kolumbarier og åpning for nye typer gravferder på gravplassene. Navnede og unavnede tilbud bør være i alle bydeler. Gravferdsmyndigheten skal utrede muligheter og søke om unntak fra gjeldende lovgivning der det er mulig.
3. Det åpnes for medvirkning fra gravferdsmyndigheten ved gravferd utenom dagens arbeidstid, mot at bruker dekker merkostnadene på dette.

5.5. Livssynsnøytrale seremonirom og anlegg

Felles anlegg skal være livssynsnøytrale. Det skal tilbys gode livssynsnøytrale seremonirom.

1. Det skal utredes større felles livssynsnøytral seremonirom til gravferd. Både nybygg, utvidelse av Møllendal kapel og leie av større arena ved behov skal vurderes, og sees i sammenheng med planer om nytt krematorium.
2. I sammenheng med en bevaringsplan vurderes flytting eller bedre tildekking av historisk verdifulle utsmykninger av kristen art.

5.6. Regionalt samarbeid

Gravferdsmyndigheten ønsker å fremme samarbeid med omliggende kommuner, der særlig krematoriet, livssynsnøytralt seremonirom og tilrettelagte graver er viktige:

1. Bergen kommune støtter økt regionalt samarbeid av hensyn til kostnadseffektive tjenester og fordi det for mindre trossamfunn og grupper vil være hensiktsmessig å samle gravplasseringen. Offentlige kostnader må dekkes av bosteds kommune.
2. I Bergen er det praksis for å tilby tjenester også til de som ikke bor i byen, mot dekning av utgifter. Dette skal fortsette.

5.7. Miljø- og andre samfunnshensyn

Krematoriet ble rehabilitert og ovnene skiftet ut i 2010. I 2015 aksepterte fylkesmannen at innsettingstemperatur ble redusert. Totalt er oljeforbruket pr kremasjon i 2017 mer enn halvert fra 2010. Metaller etter kremasjoner leveres til gjenvinning.

1. Kremasjonsanlegget skal være fossil-fritt innen 2030.
2. Når nytt kremasjonsanlegg skal anlegges skal alternativ energikilde og bruk av fjernvarme være en del av utredningen.

I dag tar drift og vedlikehold på gravplassene og investeringsprosjektene hensyn til miljøet.

3. Bergen kommunes standarder for miljø og utvikling av det biologiske mangfoldet og byens blågrønne strukture skal følges..

Gravplassene er viktige grøntområder. De binder CO2 og svevestøv og har mange av egenskapene til parker.

4. Gravplassene skal utvikles som urbane biotoper med stor arts mangfold og som en del av byens grønne rom.

Det er ønskelig at gravpynten skal være nedbrytbar. Bruk av ting som ikke er nedbrytbare forutsetter at publikum fjerner det som ikke kan bli til jord.

5. Bevisstheten om miljø hos brukerne må økes og gravferdspraksiser må bli mer miljøvennlige. Dette er et arbeid som må løses med god dialog og informasjon.

5.8. Universell utforming

Universell utforming av gravplassarealer inngår som lovpålagt del av planlegging og bygging i alle prosjekter. I praksis er det viktig med stigningsforhold, kontraster, ulikheter i underlag, leservennlighet på informasjonsskilt, pollenspredning og rekkverk.

1. Det skal vektlegges universell utforming i løpende drift og vedlikehold.

5.9. Informasjon til befolkningen og til pårørende

Internettsiden gravplass.no er den viktigste kilde til informasjon, med fakta, tidspunkt for seremonier, gravsøk og regler og rutiner. Begravelsesbyråene gjør en god og viktig jobb.

1. Det skal gjøres ytterligere oppgraderinger i informasjon fra gravplassmyndighet og Bergen kommune. Det skal være enkelt å velge ulike typer gravferd.
2. Gravplassmyndighetens gode samarbeid med begravelsesbyråene videreføres med årlige møter for alle medarbeidere i byråene og styret i Virke gravferd Vest. Samarbeidsavtaler med begravelsesbyråene i Bergen og omegn videreføres.
3. Åpen dag på Møllendal er blitt en tradisjon og videreføres.

Få vet at de kan ordne gravferden på egen hånd.

4. Det skal være mulig å finne nok informasjon til å arrangere gravferd på egen hånd.

5.10. Adferd og ferdsel på gravplassene.

Nye generasjoner tar i bruk gravplassene og det er viktig at de finner seg til rette der, samtidig som en i disse byrommene har litt annen adferd og tar mer hensyn enn ellers.

1. Gravplassene skal være tilgjengelige byrom åpne for allmenheten.
2. Det skal tilrettelegges for ferdsel gjennom gravplasser som del av visjonen om «Gåbyen». Prioriterte ruter skal få belysning.
3. Det skal tas hensyn til stedets behov for ro og verdighet. Økt informasjon og tilrettelegging for god aktivitet er viktig.
4. Det legges til rette for å begrense bilbruk, håndheve båndtvang og oppmuntre til god adferd på gravplassene. God informasjon og automatiske porter er viktig.

5.11. Rimelige alternativer

Ved god informasjon vil det være et reelt alternativ for pårørende å velge å redusere kostnadene ved f.eks. å utføre deler av forberedelse og/eller seremoni selv.

1. Alle skal kunne gjennomføre en rimelig begravelse.

5.12. Gravferd i kommunal regi

Kommunens ansvar etter gravferdsloven § 9 er lagt til Byrådsavdeling for sosial, bolig og inkludering (BSBI), og videredelegert til Etat for sosiale tjenester. Ansvar et ivaretas nå av sosialsjef ved NAV Laksevåg I 2016 var det registrert 9 dødsfall hvor ansvaret for gravferden er overlatt til kommunen.

1. Sosialsjefen ved NAV Laksevåg har ansvar for kommunale gravferd og avgjørelser om uenighet om gravferd etter Gravferdslovens §9(3)
2. Samarbeidet mellom gravplassforvaltningen og involverte myndigheter videreføres gjennom faste møter med sosialsjefen ved NAV Laksevåg.

5.13. Avgift

Det er anledning til å ta kremasjonsavgift, jf. gravferdsloven § 10 siste ledd. Bergen kommune betaler i dag imidlertid alle kostnader ved kremasjon, slik at både urnenedsettelse og kistegravferd er gratis. Dette reduserer kommunens totale utgifter siden kremasjon er vesentlig rimeligere en kistegraver. 20 til 25 % av kremasjonene ved Møllendal krematorium utføres for omliggende kommuner til kostpris (4250 kr. i 2017).

1. Kremasjon skal fortsatt være gratis for innbyggere i Bergen kommune, og utføres mot dekning av kostnader for andre.

Er avdøde bosatt i Bergen ved dødsfallet, og ønsker seremoni ved ett av de fire kapellene, er leien kr 1300. Dersom en ikke bor i Bergen, koster det 2600 kroner å leie kapell til seremoni. Ulike tros- og livssynssamfunn vil ha ulik politikk og pris for bruk av deres lokaler.

2. Det vil fortsatt tas avgift for leie av offentlige seremonirom.

I dag kreves det ny festeavgift når pårørende velger å bruke en grav som familien allerede har en festeavtale på (der det alt ligger en person). Dette er en avgift som det er lite forståelse for, og som er med på å øke gravplassbehovet.

3. Det skal ikke kreves ny festeavgift for grav som allerede er i bruk. Kostnad 3,7 mill. kr.

5.14. **Investeringer**

Det er startet arbeid med en reguleringsplan for Tennebekk med gravplass og krematorium. Her er det også mulighet for å tilrettelegge for nye gravleggingsformer. Kremasjonsovner har kapasitetsbegrensninger fysisk (kistestørrelse) og til hvor mange ganger de kan brukes.

1. Det etableres ny gravplass på Tennebekk, og krematorium utredes.

Dagens strategi er å anlegge gravplasser i nærhet til der folk bor. Gravplassene må likevel være så store at de er økonomisk forsvarlige å bygge ut med en rasjonell drift. Det anses som viktig at flere generasjoner av samme familie kan tilbys grav på gravplassen

2. Gravplassene utvikles slik at en så langt som mulig kan gravlegges i egen bydel dersom man ønsker det.
3. Det skal om mulig være valgfritt for bergenserne hvor de skal gravlegges.

Det er krav om at kommunen til enhver tid har nok graver til de som dør og den skal i tillegg ha 3 % graver i reserve. Nåværende investeringsramme for gravplassene vil ikke dekke kostnadene med anskaffelse, rehabilitering, utvidelse og nybygg av gravplasser i den takt som er nødvendig for en forsvarlig gravplassforvaltning.

4. Det skal innføres en mer forutsigbar finansiering av arealutvikling

Det er et vedlikeholdsetterslep innen gravferd.

5. Møllendal prioriteres i 2017, 2018 og 2019.
6. Når tilstandsanalyser og tre-plan er klar, vil det gi svar på hvilke satsningsområder som må prioriteres fra og med 2020.
7. Det må det lages en totalplan for alle bygg. Det legges særlig vekt på utvikling av Solheim og Øvstun kapeller.
8. Det skal utredes bårerom med mulighet for vaskeseremonier og avskjed.

5.15. **Estetiske rammer og kunst**

Det er ønskelig med utsmykning eller brukselementer som gir en kunstnerisk utforming eller design. Det er ønskelig å utarbeide bevaringsplan for historisk verdifulle graver og gravfelt, og at det etableres budsjetter for dette arbeidet.

1. For å styrke gravplassene sin funksjon som viktige grøntområder for byen og for at de skal være særlig egnet for ro og ettertanke, må det utarbeides retningslinjer med estetiske rammer for rehabilitering, utvidelse og nyanlegg.
2. 1 % av investeringsmidlene settes av til kunst og design.
3. Det etableres bevaringsplan for antikvariske og historiske verdier som også omfatter plan for bevaring av graver av personalhistoriske årsaker.

5.16. **Beredskapsplan ved økt dødsfall**

Gravplassene inngår som en del av beredskap når mange dør innen kort tid, det kan være pandemier, angrep eller større ulykker. I en slik situasjon kan det kreves håndtering av et stort antall døde, og av døde som kan være smittebærende eller helsefarlige.

1. Bergen kommune ved Seksjon for beredskap og samfunnssikkerhet vil støtte gravferdsmyndigheten med utarbeidelse av beredskapsplan for gravferd, og gravferd bør inngå i planlagt handlingsplan for pandemi.

6. KOSTNADER

Bergen kommune bevilget kr. 56,1 mill. til gravferd i 2016. De økte kostnadene er samlet som total økt driftstilskudd til gravferdsmyndigheten ved Bergen kirkelig fellesråd. Det er ikke tatt hensyn til innfasingsfart i planens 10 år. Kostnader ved nytt krematorium og til nytt livssynsnøytralt seremonirom kommer i tillegg.

Økte kostander for Bergen kommune i mill. kr. per år ved full innfasing.	Økning i årlig drift	Engangs-tiltak	Kommentar
Nye former for gravferd			
En ny navnet minnelund pr år:	1		Reduserer arealbehov
Miljø og samfunnshensyn			
Informasjonskampanje		0,1	Reduserer andre kostnader
Universell utforming			
Fysisk utforming drift, rekkverk og infotavler	0,4		
Informasjon			
Mulighet for å kombinere gravsøk med kart		0,2	Brukervennlighet
Informasjon gravferd på egen hånd		0,1	Reduserte brukerkostnader
Adferd og ferdse på gravplassene			
En ny port pr år, samt ved prosjekter	0,4		
Belysning viktige gjennomgangs gå-ruter	2,0		
Avgift			
Alle får gratis grav - nytt prinsipp festegraver	3,7		Reduserte brukerkostander
Investeringer			
Kapell/ gravplass/nyetablering/ arealerverv	30		Demografidrevet kostnad
Vedlikeholdsetterslep anlegg (infrastruktur)	4,3		Delvis klimaendringskostnad
Masseutskiftning / tilrettelegge tro- livssyn	7		Demografidrevet kostnad
Bygg /bårerom	0,6		Demografidrevet kostnad
Slette graver og fjerne gravminner	2		Reduserer arealbehov
Grønne verdier			
Utvikling eksisterende areal	0,3		Delvis klimaendringskostnad
En ekstra slått pr år	0,8		Klimaendringskostnad
Estetiske rammer			
Bevaringsplan og rehabilitering gravminner		2	
Bevaringsplan gravminner	0,3		Delvis klimaendringskostnad
Design og kunstprogram	1		
SUM i mill. kr.	53,8	5,4	

Bevilgninger vurderes årlig av Bergen bystyre som del av kommunens budsjettbehandling.